

O'ZBEK TILINI O'QITISHDA SAMARALI TA'LIM JARAYONNI TASHKIL ETISHDAGI MUHIM ASPEKTLAR

DOI: 10.52773/tsuull.uzlc.aphil.2023.1.5/IBUW9296

Dilafruz Xidoyatova¹

Abstrakt

Mazkur maqolada ta'limda o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish jarayonini samarali tashkil etishdagi muhim aspeklar tahlil qilingan. Bunda o'zbek tilini o'zga til sifatida o'qitish jarayoni samaradorligini oshirishga qaratilgan tadqiqotdagi tajriba-sinov ishlarining natijalari asosida ayrim xulosalar taqdim etilgan. Samarali ta'limni tashkil etishda ta'lim berish shakllari va ularning o'zga tilni o'rgatishdagi o'rni, qolaversa, zamonaviy ta'lim jarayonida qo'llanilayotga ta'lim modellari, ularning jarayonda kechadigan ko'rinishlari va albatta, bu ta'lim modellarining batafsil tahlillari har bir model yuzasidan keltirilgan. O'zbek tilini o'zga til sifatida o'qitish jarayonida ta'lim berish shakllari va ta'lim modellaridan to'g'ri va samarali foydalanish tamoyillari hamda ularni til o'rgatishda o'ziga xos didaktik jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *ta'lim berish shakllari, o'zga tilni o'rgatish, ekstrafoal, faol, introfaol, interfaol ta'lim modellar.*

KIRISH

Zamon shiddat bilan rivojlanib, axborotlar oqimi ko'payib borgan sari ta'lim-tarbiya berish jarayonining an'naviy tashkillashtirilishi ulkan yo'qotishlarga sabab bo'lishi barchaga ayon. Zero, o'qitish jarayonida o'quvchilarga o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'rgatishda kommunikativ jarayonni yuqori bosqichga ko'tarish, o'quv jarayonini samaradorligini oshirishga, o'quvchilarni til o'rganishdagi tayanch kompetensiyalarini rivojlanishiga sezilarli, ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tabiiyki bu o'qituvchida har bir darsga ijodiy

¹Xidoyatova Dilafruz Abdugaffarovna – pedagogika bo'yicha falsafa doktori

(Ph.D.), Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti. O'zga tilli guruhlarda o'zbek tili ta'limi kafedrasi dotsenti.

E-manzil: hidoyatovadilafruz@navoiy-uni.uz

ORCID: 0000-0002-3835-6577

Iqtibos uchun: Xidoyatova, D.A. 2023. "O'zbek tilini o'qitishda samarali ta'lim jarayonni tashkil etishdagi muhim aspektlar". O'zbekiston: til va madaniyat. Amaliy filologiya masalalari 1(5): 75-83. DOI: 10.52773/tsuull.uzlc.aphil.2023.1.5/IBUW9296.

yondashishni, doimiy ravishda izlanishni, o'z ustida ishlashni talab etadi. Buning uchun u, eng avvalo, har bir mashg'ulotni o'ziga xos, alohida xususiyatlarga ega holda tashkil etish ehtiyojiga ega bo'lishi lozim. Ehtiyojning yuzaga kelishi uchun o'qituvchi o'z-o'ziga "O'zbek tilini o'zga millat vakillariga qanday qilib oson o'rgatishim mumkin?", "Mashg'ulot o'tishdan maqsadim nima?", "Agar bunchalik zerikarli bo'lsa, nima uchun o'qituvchilikni kasb sifatida tanladim?", "Nahotki, to nafaqaga chiqqunimga qadar mashg'ulotni tashkil etishga, o'quvchilarning taqdiriga nisbatan shunday befarq bo'lsam?", "Bunday holga barham berishning iloji yo'qmi?", "Axir, kasbiy faoliyatim hayotimning muhim qismi-ku, uni shunday mazmunsiz, ma'nosiz o'tishiga yo'l qo'yishim kerakmi?" kabi savollarni berishi va ularga javob topishga urinishi zarur. Savollarga javob topish jarayonida esa, o'zining bu tarzda xatti-harakati noto'g'ri, o'ziga va o'quvchilarga nisbatan adolatsizlik ekanligini tushunib yetadi. Natijada o'z ustida ishlash, har bir darsga ijodiy, o'ziga xos yondashish va o'quvchilarga, mavzuga mos yondashishga qaror qiladi.

X.Muxitdinova, R.Niyozmetova, G.Muxammedjanova, S.Adilova, G.Asilova va boshqa olimlarning tadqiqotlarida, o'zbek tilini o'rgatish jarayonini ijodiy yondashuv asosida tashkil etishda interfaol metodlardan foydalanish o'z ijobiy natijasini berishi haqida xulosalar taqdim etishgan. Zero, ular o'z mohiyatiga ko'ra o'quvchilarni o'zbek tilini o'rganishga qiziqishlarini oshirish, faollikka, ijodkorlikka undash, dars jarayonida qizg'in bahs-munozaralarni yuzaga keltirish orqali fikrlarini o'zbek tilida bayon qilish imkoniyatiga ega.

ASOSIY QISM

Ijtimoiy va tabiiy jarayonlar muayyan qonuniyatga ega bo'lganligi, har bir ijtimoiy voqelik va tabiiy hodisalar ma'lum tartib asosida kechganidek, interfaol metodlardan foydalanishda ham bir qator qoidalarga amal qilish ularning samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi. Quyida interfaol ta'limni tashkil etish yoki ixtiyoriy shakldagi ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanishga oid shartlar to'g'risida so'z yuritiladi.

1. Mashg'ulotga puxta tayyorgarlik ko'rish. Ko'p holatlarda o'qituvchilarning aksariyati mashg'ulotga tayyorgarlik ko'rishga u qadar jiddiy e'tibor berishmaydi. Bu pedagogik jihatdan noto'g'ridir. Binobarin, yaxshi tayyorgarlik mashg'ulotning tartibli, mazmunli kechishini ta'minlabgina qolmay, berilayotgan bilimlarning o'quvchilar tomonidan samarali o'zlashtirilishiga yordam beradi.

Zero, vaqt inson uchun eng qimmatbaho narsalardan biri sanaladi. Ko'pchilik shaxsiy buyumining qiymatini yaxshi bilgani holda vaqtning qiymatini yetarlicha baholay olmaydi.

Aslini olganda, mashg'ulotga tayyorgarlik ko'rish o'z mutaxassisligini yaxshi bilgan o'qituvchi uchun u qadar qiyin emas. Bunda asosiy e'tibor mashg'ulotning umumiy loyihasini ishlab chiqish hamda maqsadlarni to'g'ri belgilashga qaratilishi zarur. Shuningdek, o'qituvchi o'z oldiga quyidagi savollarni qo'ya olishi lozim:

1) nima haqida gapirishim, nimalarga e'tibor berishim kerak? (mashg'ulotda mantiqiy davomiylikni ta'minlash);

2) o'quvchilar bilan ishlashda nimalarni inobatga olishim, guruhni asosiy maqsadga qanday yo'naltirishim kerak? (mashg'ulotni uslubiy jihatdan to'g'ri tashkil etish);

3) mashg'ulotning samarali kechishi uchun nimalarni tayyorlashim, nimalarga alohida ahamiyat berishim kerak? (mashg'ulotni tashkiliy jihatdan to'g'ri uyushtira bilish).

- uchtdan beshtagacha yoki oltitadan to'qqiztagacha o'quvchilarni qamrab oluvchi ta'lim (kichik va katta guruhlarda ishlash);

- bitta sinf yoki akademik guruh, masalan, 30 nafar o'quvchini qamrab oluvchi ta'lim (jamoaviy ta'lim);

- bir nechta akademik guruhlar, masalan, bir vaqtning o'zida uchta yoki to'rtta guruhlarda yoki ko'p sonli subyektlar ishtirokida tashkil etiladigan ta'lim (ommaviy ta'lim va tashviqotlar).

Tashkiliy jihatdan to'g'ri tashkil etilgan ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan metodlar (ta'lim metodlari) ham ta'minlaydi.

"Metod" so'zi yunoncha "tadqiqot", "usul", "maqsadga erishish yo'li" ma'nolarini anglatib, umumiy tarzda muayyan darajada yo'lga qo'yilgan faoliyat ko'rinishi, maqsadga erishish usuli ma'nosini anglatadi. Ma'lum yo'nalishdagi ta'limiy maqsadlarga erishish yo'lida o'qituvchi va o'quvchilar orasida kechadigan faol hamkorlik jarayonida metod asosiy didaktik omil sanaladi. Har bir ta'lim metodi o'quvchilarning bilish faoliyatlarini faollashtiradi va ta'limning samarali kechishiga hissa qo'shadi. Umuman olganda, ta'lim metodi:

1) o'qituvchining ta'lim berish usullari;

2) o'quvchilarning ma'lum bir yo'nalishdagi axborotlarni o'zlashtirishga erishish usullari;

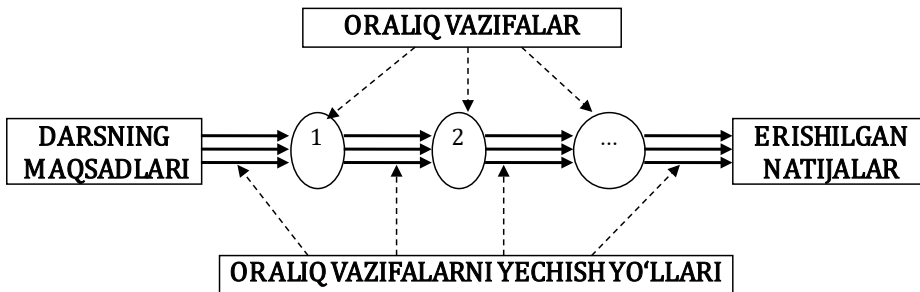
3) turli didaktik vazifalarni hal etish usullari;

4) o'quv-bilish faoliyati uchun vazifalar yig'indisini tanlash

kabi usullardir.

Ta'lim metodlarini tanlash ixtiyoriy xarakterga ega bo'lmaydi. Chetdan qaraganda mashg'ulotda o'qituvchi o'ziga yoqqan metodni tanlagandek va ulardan foydalanayotgandek ko'rinishi mumkin. Aslida esa, o'qituvchi maqsadga erishish yo'lini tanlashda juda ham ko'p mulohaza yuritadi. Obyektiv va subyektiv sabablar, mavjud imkoniyatlar, shuningdek, yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan tasodiflar tanlov diapazonini toraytiradi va o'qituvchi ixtiyorida samarali ishlashning sanoqli usullarini qoldiradi.

O'qituvchi har safar ta'lim metodini tanlashda ko'pgina bog'liqliklarni hisobga olishi darkor. Eng avvalo, mashg'ulot jarayonida o'z yechimini topishi zarur bo'lgan asosiy (bosh) maqsad va aniq pedagogik vazifalar aniqlab olinadi va ularga muvofiq umumiy jihatdan ko'zlangan asosiy, shuningdek, oraliq (xususiy) maqsadlarga erishishni kafolatlovchi bir guruh metodlar ko'rib chiqiladi. So'ngra ta'lim jarayonini yuqori darajada tashkil etish imkoniyatini beradigan va maqsadga yo'naltirilgan optimal yo'llar tanlab olinadi (1-rasm).

1 - rasm. Ta'lim jarayonining soddalashtirilgan modeli.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarda materiallarini o'zlashtirish va ularning imkoniyatlari darajasini o'rganish natijasida maqsadli ta'lim modellaridan foydalanish lozim. Masalan, ekstrafoal, faol (ichki), introfaol, interfaol. Quyida ana shu ta'lim modellari va ularning o'ziga xosliklarini ko'rib chiqamiz.

Ekstrafoal (tashqaridan faol) ta'lim – asosan, mashg'ulotda o'qituvchining yetakchi bo'lishiga asoslanib, o'quvchilar o'rganishi talab etiladigan nazariy bilimlarni o'qituvchining berayotgan axboroti, uning tomonidan uzatilayotgan ma'lumot hamda darsliklar asosida o'zlashtiradilar.

Bunday ta'lim jarayonida o'zaro hamkorlik kuzatilmaydi, o'quvchilarda mashg'ulotga nisbatan qiziqish va rag'bat (motiv) deyarli mavjud bo'lmaydi.

Ta'lim amaliyotida ekstrafoal ta'lim uzoq yillardan buyon qo'llanib keladi va an'anaviy xarakter kasb etadi.

Faol (ichki) ta'lim – bunda o'quvchi mustaqil ish, berilgan vazifalarini mustaqil bajaradi, ijodiy izlanadi va mavjud bilimlarni o'zlashtiradi. Garchi o'quvchilarning mustaqil ta'lim olishlari uchun qulay imkoniyat yaratilgan bo'lsa-da, biroq ularning o'qituvchi bilan o'zaro hamkorliklari ko'zga tashlanmaydi.

Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Zero, o'quvchilarning mustaqil bilim olishlari qay darajada to'g'ri tashkil etilayotganligini kuzatish, nazorat qilib borish, yo'l-yo'riq ko'rsatish, zarur o'rinlarda pedagogik va metodik maslahatlarni berish ta'lim samaradorligini ta'minlovchi omildir.

Introfaol (tashqariga faol) ta'limda asosan o'quvchilarning "Mening fikrim", "Men kimgadir ta'lim berishim mumkin" mazmunidagi yondashuvlari kuzatiladi. Bunda ta'lim jarayoni o'quvchilar tomonidan tashkil etiladi, ular bir-birlariga o'z fikr, xulosalarini o'rgatadilar. Bunda o'qituvchi tashkilotchi, boshqaruvchi, ekspert va kuzatuvchi vazifasini bajaradi, xolos. U hatto ayrim holatlarda "o'quvchi"ga ham aylanib qolishi mumkin.

Interfaol (o'zaro faol) ta'limda o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida, shuningdek, o'quvchilarning o'rtasida ham o'zaro hamkorlik, hamfikrlik, hamjihatlik yuzaga keladi. Bu hamkorlik o'quv materialini o'zlashtirish, nazariy va amaliy bilimlarni boyitishga xizmat qilib, shu bilan birga, muammoli vaziyatlarning ijobiy hal etilishini ta'minlabgina qolmay, ta'lim jarayoni ishtirokchilari o'rtasida o'zaro psixologik yaqinlik va birlikni ham yuzaga keltiradi. O'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi hamkorlik harakatlari, o'zaro ta'sirlari va hamijodkorliklari ta'lim jarayonida qo'lga kiritiluvchi barcha muvaffaqiyatlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

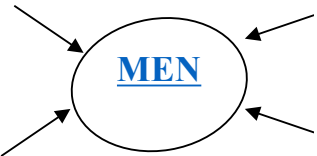
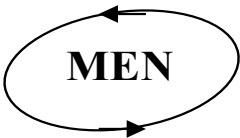
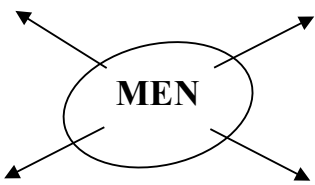
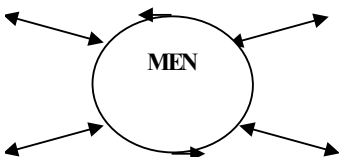
"Interfaol" so'zi (ruscha "interaktiv") ingliz tilidan olingan bo'lib, ("inter" – o'zaro, "akt" – faol harakat, faollik, ta'sirchanlik) o'zaro harakat, birgalikdagi faoliyat ma'nolarini anglatadi. O'zaro, birgalikdagi faoliyat jarayonida o'qituvchi-o'quvchi, o'quvchi-o'quvchi orasida ta'lim maqsadlariga erishish yo'lida tashkil etiluvchi hamkorlik kuzatiladi. Interfaol metodlar yordamida uyushtiriladigan mashg'ulotlarda o'quvchilar o'z fikr, xulosalarini bir-birlariga o'rgatadilar hamda boshqalarning fikr, xulosalarini o'rganadilar, ular ma'lum darajada o'qituvchiga, guruh esa yagona, o'zaro hamkor, hamjihat jamoaga aylanadi.

O'qituvchi va o'quvchilar, shuningdek, o'quvchilar o'rtasidagi

oʻzaro hamkorlik yuzaga kelishini taʼminlovchi taʼlimiy faoliyat interfaol taʼlim deb yuritiladi. Interfaol taʼlimda oʻqituvchi va oʻquvchilar hamda oʻquvchilar oʻrtasida yuzaga keluvchi oʻzaro munosabat, odatda, u yoki bu muammoni qay tarzda hal etish, qarorlar qabul qilish toʻgʻrisidagi takliflarning ilgari surilishi va yakuniy qaror qabul qilish boʻyicha munozara shaklida namoyon boʻladi.

Jadval 1

Taʼlim berish modellari sxemasi va ularning asosiy mohiyati

TA'LIM BERISH MODELLARI	SXEMA	O'QUV JARAYONINING MOHIYATI
Ekstrafaol (tashqaridan) ta'lim		Meni kimdir (nima bilandir) o'qitadi
Faol (ichki) ta'lim		O'quvchining faolligi, mustaqilligi ta'minlangan bo'lsa-da, biroq o'qituvchining ishtiroki kuzatilmaydi
Introfaol (tashqariga) ta'lim		O'quvchi-o'quvchiga ta'lim beradi (men kimgadir ta'lim bera olaman)
Interfaol (o'zaro faol) ta'lim		O'zaro hamkorlikda ta'lim olish

Interfaol metodlar turli masalalar va oʻzaro munosabatlarning keng qatlamini oʻz ichiga oladi. Biroq materialini samarali oʻzlashtirish yoʻllari qanday boʻlishidan qatʼiy nazar, oʻquvchilarning shaxsiy tajribalari taʼlimning asosiy manbasi boʻlib hisoblanadi.

Yuqorida soʻz yuritilgan shakllarda tashkil etiluvchi taʼlimning mohiyati umumiy holda 1- jadvalda yanada yaqqol koʻzga tashlanadi.

XULOSA

Shuni yoddan chiqarmaslik lozimki, oʻquvchilarning soni, taʼlim yoki oʻzaro munosabatning sifati hamda samaradorligini

belgilamaydi. "O'zaro hamkorlik"ning muhim jihati uning yuzaga kelishi bo'lib, shu asosida o'quvchilar muayyan fan asoslarini mustaqil, bir-birlari bilan o'zaro faol munosabatda o'zlashtirish ko'nikmalariga ega bo'ladilar.

Bizning fikrimizcha, bugungi kunda ekstrafoal, faol va introfaol ta'lim jarayonlariga interfaol metodlarning tatbiq etilishi, ularning samarali kechishini ta'minlash bilan birga, zamonaviy ta'lim uchun o'ta muhim sanalgan o'zaro hamkorlik asosida ta'lim olish uchun ma'lum sharoitlarni vujudga keltiradi. Interfaol shaklda tashkil etiluvchi ta'limning samarasi juda yuqoridir. Shuningdek, o'zga tilni o'rganishda o'zaro hamkorlik til o'rganishdagi psixologik to'siqlarni buzishga, mustaqil fikrini berish uchun motivatsiyaning paydo bo'lishiga, o'ziga va o'zga tilni o'zlashtirishga bo'lgan ishonchini his qilishida muhim asos bo'ladi.

Pedagogik kuzatish hamda anketa-so'rov natijalariga ko'ra bugungi kunda o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish jarayonida interfaol metodlarning "qiziqarli" ekanligi o'quvchilar va o'qituvchilarning e'tiborini ko'proq o'ziga tortmoqda hamda ularni ommaviy qo'llashga nisbatan ehtiyoj yuzaga kelishi uchun asosiy sabab bo'lmoqda, degan fikrlar ko'proq bildirilganligi ma'lum bo'ladi. Biroq faqatgina "qiziqarli" metod deb berilgan ta'rif – juda ham to'g'ri fikr emas. Zamonaviy ta'lim jarayonida interfaol metodlar ta'lim samaradorligini ta'minlovchi eng optimal metodlar ekanligi tadqiqotlarda o'z isbotini topgan. Qolaversa, o'qituvchini o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitishda interfaol metodlardan maqsadli, samarali va to'g'ri foydalanishi o'quvchilarni o'zga tilini o'rganishdagi qo'rquvni kamayishiga, o'zida ishonchni his qilishiga, fanga qiziqishini oshishiga, jarayonda faolligini paydo bo'lishiga va eng asosiysi darsni o'zlashtirishiga sabab bo'ladi.

Adabiyotlar

- Xidoyatova, D.A. 2017. Interfaol ta'lim modeli vositasida ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablar o'zbek tili o'qituvchilarining malakasini oshirish jarayoni samaradorligini oshirish: diss. falsafa. dok (PhD) 13.00.02.- Tashkent, – 198 b.
- Хидоятова, Д.А. 2020. «Дидактические аспекты использования интерактивных приемов в обучении иностранному языку». Современная наука: актуальные вопросы: 165-168
- Хидоятова, Д.А. 2011. «Формирование у учителя умений и навыков использования интерактивных методов обучения (в условиях повышения квалификации)». Высшее образование сегодня. №11, 2011; 59-63

Хидоятова Д.А. 2021 г. "Обучение узбекскому языку – актуальная проблема: на примере интерактивной модели обучения" Тенденций научных исследований и разработок (IJTSRD), ISSN: 2456-6470, октябрь Импакт-фактор 6.410. -P-1306-1309

IMPORTANT ASPECTS IN ORGANIZING AN EFFECTIVE EDUCATIONAL PROCESS IN TEACHING THE UZBEK LANGUAGE

DOI: 10.52773/tsuull.uzlc.aphil.2023.1.5/IBUW9296

Dilafruz Khidoyatova¹

Abstract

This article analyzes the important aspects of effectively organizing the process of teaching Uzbek as a second language in education. Here, some conclusions are presented based on the results of experimental work in research aimed at increasing the effectiveness of the process of teaching Uzbek as a foreign language. Forms of teaching in the organization of effective education and their role in teaching a foreign language. In addition, the educational models used in the modern educational process, their manifestations in the process and, of course, the detailed analysis of these educational models should be presented in relation to each model. In the process of teaching the Uzbek language as a foreign language, the principles of correct and effective use of teaching forms and educational models, as well as their unique didactic aspects in language teaching, were analyzed.

Key words: *forms of education, teaching a foreign language, extraactive, active, introactive, interactive, educational models.*

References

Xidoyatova, D.A. 2017. Interfaol ta'lim modeli vositasida ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablar o'zbek tili o'qituvchilarining malakasini oshirish jarayoni samaradorligini oshirish: diss.

¹*Khidoyatova Dilafruz Abdugaffarovna* – doctor of philosophy in pedagogy (Ph. D.D.), Tashkent State University of Uzbek language and Literature named after Alisher Navoi. Associate professor of the Department of Uzbek language education in foreign language groups.

E-mail: hidoyatovadilafruz@navoiy-uni.uz

ORCID: 0000-0002-3835-6577

For reference: Khidoyatova, D.A. 2021. "Important aspects in organizing an effective educational process in teaching the uzbek language". Uzbekistan: Language and culture. Issues of Applied philology. 1(5): 75-83. DOI: 10.52773/tsuull.uzlc.aphil.2023.1.5/IBUW9296.

falsafa. dok (PhD) 13.00.02.- Tashkent, – 198 b.

- Xidoyatova, D.A. 2020. «Didakticheskiye aspekty ispolzovaniya interaktivnix priyemov v obuchenii inostrannomu yaziku». *Sovremennaya nauka: aktualniye voprosi*: 165-168
- Xidoyatova, D.A. 2011. «Formirovaniye u uchitelya umeniy i navikov ispolzovaniya interaktivnix metodov obucheniya (v usloviyax povisheniya kvalifikatsii)». *Vissheye obrazovaniye segodnya*. №11, 2011; 59-63
- Xidoyatova D.A. 2021. “Obucheniye uzbekskomu yaziku – aktualnaya problema: na primere interaktivnoy modeli obucheniya” *Tendentsiy nauchnix issledovaniy i razrabotok (IJTSRD)*, ISSN: 2456-6470, oktyabr Impakt-faktor 6.410. -P-1306-1309